

TAM, GDZIE EKSPOZYCJA SPOTYKA SIĘ Z LASEM. KARMIK EDUKACYJNY

Marek Sławski

Abstrakt

Większość osób chętnie obserwuje ptaki. Są one bowiem uosobieniem ludzkich marzeń o nieskrępowanej wolności. Doskonałym miejscem do prowadzenia zajęć edukacyjnych jest karmnik dla ptaków, który jest swoistą, niepowtarzalną – żywą ekspozycją. W tekście zaprezentowano metody i techniki tworzenia i obsługi karmników tak, aby były one pożyteczne dla ludzi i nieszkodliwe dla ptaków.

Słowa kluczowe: karmnik dla ptaków, edukacja, ekspozycja, digiskoping

WHERE NATURE EXPOSITION MEETS FOREST. EDUCATIONAL BIRD FEEDING STATION

Abstract

People do observe birds with pleasure because they personalize human dreams about absolute freedom. One of best places for nature education is a bird feeder. Well placed feeding station for birds can become live exposition. The paper presents method and techniques of birds feeding suitable for observations and harmless for birds.

Key words: birds feeder, education, exposition, digiskoping

Wstęp

Ptaki są pozytywnie odbierane w społecznej świadomości. Większość ludzi chętnie im się przygląda czy słucha ich głosu. Są one uosobieniem ludzkich marzeń o nieskrępowanej wolności uosabianej przez swobodny lot. Nic dziwnego, że obserwowanie ptaków stało się hobby milionów ludzi na całym świecie. Wydaje się oczywistym, że trzeba wykorzystać ten potencjał w projektowaniu i prowadzeniu edukacji przyrodniczej. Doskonałym miejscem do prowadzenia takich zajęć jest karmnik dla ptaków. Najważniejszą jego zaletą jest prowadzenie obserwacji żywych i nieoswojonych zwierząt. Wzbudza to wśród uczestników zupełnie inne emocje niż ekspozycja wypchanych zwierząt czy nawet wizyta w ogrodzie zoologicznym.

Ptaki mogą przylecieć i odlecieć, kiedy chcą, a my możemy przyglądać się im z niewielkiej odległości. Pamiętajmy, że obserwacja żywej przyrody jest najlepszą metodą aktywną, jaką można wykorzystać. Towarzyszące obserwacjom emocje doskonale przekładają się na właściwe kształtowanie postaw i stosunku do dzikiej przyrody.

Karmnik usytuowany w pobliżu lasu lub nawet większego parku jest w stanie zgromadzić od kilku do kilkunastu gatunków odwiedzających taką stołówkę skrzydlatych gości. Ważne jest również to, że karmnik najlepiej spełnia swą funkcję w martwym sezonie, kiedy pogrążona w zimowym odpoczynku przyroda nie dostarcza zbyt wielu tematów do zajęć. A co gorsza zmienna aura może pokrzyżować przeprowadzenie najlepiej przygotowanych zajęć w terenie. Ważną zaletą zajęć o ptakach przy karmniku jest to, że tak naprawdę nie kończą się one z chwilą opuszczenia ośrodka. Część uczestników rozpoczyna samodzielne dokarmianie, by móc na co dzień przyglądać się ptakom.

Poniżej przedstawiam kilka myśli i uwag mających na celu zachęcenie do dokarmiania ptaków w celu uatrakcyjnienia prowadzonych zajęć edukacyjnych.

Fot. 1. Najprostszy karmnik – kawałek słoniny umieszczenie między dwiema deseczkami z nawierconymi dziurami, które zabezpieczają przed kradzieżą przez koty lub wiewiórki
(fot. M. Sławski)

Photo 1. The simplest feeder is a piece of suet between two wooden boards with drilled holes. Wood protect against stilling by cats or squirrels

Jaki karmnik?

W literaturze i na licznych stronach internetowych możemy znaleźć mnóstwo pomysłów na skonstruowanie karmnika (Jabłoński, Kucińska, Guniak 1983; Szokalski i Wojtatowicz 1989; Kruszewicz 2005). Niektóre są dużymi konstrukcjami z przemyślnymi osłonami od wiatru i śniegu np. Karmnik Heski inne są niezwykle proste, jak kawałek słoninki zawieszony na gałązce. Dobrze jest zbudować przy ośrodku edukacyjnym kilka rodzajów karmników od najprostszych łatwych do zrobienia nawet przez młodsze dzieci, po bardziej skomplikowane. Uczestnicy zajęć będą mogli skopiować nasze rozwiązania rozpoczynając własną przygodę z dokarmianiem. Rodzaj karmnika narzucany jest przez rodzaj podawanej karmy. Ziarna zbóż można podawać w klasycznym karmniku z daszkiem lub karmniku rurowym, np. butelce PET napełnionej ziarnem i wyciętymi otworami tak, by ziarno powoli się wysypywało. Słoninę można podawać w pojemniku z drutu lub rzadkiej siatki, co zabezpieczy ją przed rabunkiem przez silniejsze ptaki lub ssaki (np. wiewiórki). Tłuszcz (smalec lub lój) można wlać do pojemników, np. kartoników po sokach lub doniczek i powiesić je do góry dnem na gałęzi drzewa. Ważne jest również to, by konstrukcja użytego karmnika nie utrudniała obserwacji ptaków na przykład przez zasłanianie światła i zacienianie jego wnętrza. Ze względu na to, że oprócz ptaków nasz karmnik będzie oglądać wiele osób trzeba zadbać o to, by był estetyczny i miły dla oka. Wiąże się z tym konieczność jego sprzątnięcia. Jest to niezmiernie ważna czynność, dlatego że zmniejsza ryzyko zatrucia ptaków przez nieświeży pokarm, zapobiega też roznoszeniu się chorób i pasożytów.

Czym karmić?

Im bardziej zróżnicowana karma, tym więcej gatunków możemy zwabić. Doskonale omówienie sposobów dokarmiania ze szczególnym uwzględnieniem rodzaju pokarmu właściwego różnym gatunkom można znaleźć w pracy Zadroźnego (Internet 1). Na początek polecam trzy rodzaje podawanego pokarmu. Na pierwszym miejscu ziarno słonecznikowe, pokarm pobierany przez wiele gatunków wybierany z karmnika w pierwszej kolejności. Bardzo lubią go sikory, wróble, mazurki, sierpówki, kowaliki, dzwońce, zięby, jery, grubodzioby, czyże i gile. Jest doskonały do podawania na początku sezonu wabi wiele gatunków i przyzwyczajają je do odwiedzania naszego karmnika. Wadą jest wysoka cena słonecznika i to, że bardzo szybko znika w pierwszej kolejności wybierany przez ptaki. Warto go, zatem mieszać z ziarnami zbóż, które jest znacznie tańsze. Zboże nie jest tak atrakcyjne, jednak dla wielu gatunków może stanowić podstawowy pokarm. Korzystają z niego trznadłe, wróble, mazurki, gawrony, sierpówki, sroki, kawki, sójki. I ostatni zalecany pokarm to karma tłuszczowa, najczęściej słonina lub smalec. Chętnie skorzystają z niej sikory i kowaliki, jak również dzięcioły i kosy. Oczywiście mieszankę można przygotować samemu. Po zalaniu nasion tłuszczem, otrzymujemy w miarę uniwersalny pokarm. Zdecydowanie niewskazane jest karmienie ptaków chlebem. To pokarm łatwo psujący się, natomiast suchy po połknięciu może pęcznieć w wolu ptaków. Zamarznięty mokry chleb z kolei może być ostry i uszkadzać przełyk.

Gdzie postawić karmnik?

Najważniejszą rzeczą jest takie usytuowanie karmnika, aby umożliwił obserwację przez okno izby edukacyjnej lub innego komfortowego pomieszczenia. Zalecane jest to, że uczestnicy zajęć mogą skoncentrować się na obserwacji ptaków, a nie zmaganiu z mrozem wiatrem i śniegiem. Wysokość karmnika powinna być tak dostosowana, by ptaki siadały na wysokości oczu obserwatorów. W ten sposób zaprezentujemy je w estetycznej perspektywie, a szczegóły upierzenia i ważne cechy diagnostyczne będą dobrze widoczne. Ważny jest też kierunek padania światła. Należy dbać, by światło słoneczne nie oślepiło obserwatorów. Karmnik może stać dość blisko okien. Ptaki szybko przyzwyczajają się i nie będą zwracać szczególnej uwagi na to, co dzieje się w środku. Pozwoli to zapewnić właściwy dystans między uczestnikami zajęć, a ptakami. Miejsce obserwacji powinno umożliwiać zrobienie fotografii prostym aparatem. Zdjęcie nawet pospolitej bogatki czy wróbla może być pamiątką z zajęć, jak również stanowić wspaniały materiał dydaktyczny. Z myślą o tym można przystosować zwykłą lornetkę do digiskopingu zwiększając szanse na wykonanie dobrej fotografii (Krzyków 2006). Bliskość okna może stwarzać niebezpieczeństwo, że ptaki dolatując lub odlatując z karmnika będą się rozbijały o szyby. Jeżeli takie przypadki wystąpią, należy odsunąć nieco karmnik, a na szyby nakleić elementy ostrzegające przed kolizją. Mogą to być paski taśmy izolacyjnej lub sylwetki ptaków drapieżnych wycięte z papieru i naklejone na szybę. Oczywiście pozostają aktualne wszystkie ogólne zasady umieszczania karmników. Wymieńmy niektóre. Osłona przed wiatrem i opadami zabezpieczy pokarm przed zawiewaniem i zamakaniem. Dodatkowo będzie chronić ptaki przed niekorzystnymi warunkami meteorologicznymi. Bliskość drzew lub gęstych krzewów pozwoli ptakom siadać przed i po wizycie w karmniku i da osłonę przed atakami ewentualnych drapieżników zapewni spokój i komfort żerującym ptakom. Dobra odległość to ok. 3 m od sąsiadujących krzewów, bliższa stwarza osłonę dla drapieżników i umożliwia im skryte skradanie się do karmnika.

Oto mamy idealnie usytuowany karmnik, pełen ulubionej ptasiej karmy, odwiedzany licznie przez stada kolorowych i rozszczebiotanych ptaków. Rodzi się pytanie, jak na tej bazie zbudować zajęcia edukacyjne. Pomysłów może być tak wiele, jak wielu jest prowadzących zajęcia. Nie jest celem tego artykułu ograniczanie ich wyobraźni i inwencji. Dlatego nie zamieszczam tu scenariuszy zajęć czy gotowych kart pracy. Chce jedynie podać garść pomysłów stanowiący inspiracje dla szczegółowych rozwiązań dostosowanych do specyfiki każdego dużego ośrodka edukacyjnego czy małej izby przyrodniczo-leśnej. Oto kilka pomysłów.

Księga obserwacji

Obserwacje poczynione przez każdą grupę odwiedzającą ośrodek powinny być wpisane do księgi obserwacji. Powinny tam znaleźć się takie informacje jak data obserwacji, kto ich dokonał (klasa szkoła), warunki meteorologiczne, a przede wszystkim temperatura, obecność i grubość pokrywy śnieżnej, opady, widoczność, czas obserwacji, liczebność poszczególnych gatunków. Dobrze by wszystkie ob-

serwacje obejmowały podobny okres, np. 1 godzinę, lub by podawały maksymalne liczebności zaobserwowane jednocześnie na karmniku. Jeżeli ośrodek dysponuje własną stroną internetową, to takie informacje mogą na bieżąco być wprowadzane do internetowej bazy danych.

Rozpoznawanie ptaków

Nawet najprostszy karmnik odwiedzany przez bardzo ubogi zestaw gatunków pozwoli nam nauczyć odróżniać kilka pospolitych gatunków. Nauczenie odróżniania wróbla od mazurka lub bogatki od modraszki może stanowić ośnowę zajęć. Trzeba na żywym przykładzie omówić upierzenie ptaków, wytłumaczyć jak sporządza się terenowe szkice ptaków i zaznaczyć różnice między gatunkami. Nawet w najuboższym w gatunki terenie wielkomięjskim zawsze można nauczyć odróżniania samicy od samca wróbla.

Fot. 2. Rozpoznawanie wróbla może być pierwszą lekcją ornitologii, a odróżnianie ich od mazurków wspaniałym ćwiczeniem (patrz fot. 4) (fot. M. Sławski)

Photo 2. Determination of House Sparrows can be a first ornithology lesson.

Distinguishing them from Tree Sparrows is a good exercise for beginning (see photo 4)

Obserwacje zachowania ptaków

Kiedy dzieci są w stanie odróżnić podstawowe gatunki, można zająć się obserwowaniem ich zachowania. Wypełnienie karty pracy, gdzie trzeba wpisać (ewen-

tualnie naszkicować) gatunek i zaznaczyć czy przylatuje do karmnika w stadach czy pojedynczo, czy toleruje inne osobniki swojego gatunku, czy toleruje inne gatunki, czy przesiaduje w karmniku długo (kilka minut) czy odlatuje po kilku sekundach. Czy jest ruchliwy, czy spokojny, jaki pokarm wybiera itp.

Fot. 3. Dzwonice przez swą aktywność i częste sprzeczki przy karmniku są ciekawym tematem obserwacji (fot. M. Sławski)

Photo 3. Greenfinches are wonderful subject of observation because they are very active and often fight for best food

Liczenie ptaków

W ciągu określonego czasu liczymy osobniki poszczególnych gatunków. Łatwo zauważyć, że jednych jest dużo, a inne reprezentowane są przez pojedyncze osobniki. Można pokusić się o wskazanie gatunków dominujących współdominujących, pomocniczych i towarzyszących i na tej podstawie narysować wykres struktury dominacji. Można też liczyć liczbę samców i samic u wróbli czy trznadli i obliczyć stosunek płci lub inne charakterystyki zespołu, lub populacji.

Wpływ warunków atmosferycznych

Korzystając z obserwacji w danym terminie i zapisów z książki obserwacji można wykazać, jak na aktywność ptaków wpływają warunki pogodowe. Można także porównać wyniki obserwacji – liczbę gatunków i osobników przy silnym mrozie i dodatniej temperaturze lub przy grubej pokrywie śnieżnej i w warunkach bezśnieżnych. Przy dużej liczbie zapisków w księdze można nawet pokusić się o wyznaczenie zależności między liczbą wizyt w karmniku, a temperaturą. Zależności takie ujęte w stosowne wykresy dla młodzieży licealnej z klas matematycznych stanowią ciekawe uzupełnienie zajęć lekcyjnych.

Własny karmnik

Zawsze można poprowadzić zajęcia dotyczące samego dokarmiania ptaków. W ich ramach omówić zalety i wady dokarmiania, podstawowe zasady dobrego dokarmiania czy wreszcie wykonać karmnik, który uczestnicy zabiorą do domu.

Fot. 4. Mazurek jest częstym gościem karmnika w terenach wiejskich i małych miasteczkach (fot. M. Sławski)

Photo 4. Tree Sparrow is common guest of feeding stations in villages and small towns

Co robić latem?

Czy musimy zrezygnować z zajęć o ptakach latem, kiedy nie ma potrzeby dokarmiania. Nie, wystarczy zamienić karmnik na pojnik, w którym ptaki będą mogły zawsze znaleźć świeżą wodę. W tym samym miejscu, co karmnik trzeba umieścić naczynie z wodą. Powinno ono mieć pochylone dno, dzięki czemu woda będzie miała różną głębokość, najlepiej od 1 do 10 cm. Większe ptaki będą wybierały głębszy fragment, a mniejsze będą kapały się w płytszym. Tu też bardzo ważne jest bezpieczne usytuowanie pojnika. Mokre pióra utrudniają lot, a ptaki stają się łatwą zdobyczą dla drapieżników. Dodatkowo możemy przywabić ptaki dźwiękiem kapiącej wody. Może to być wąż ogrodowy, z którego będzie sączyć się woda lub plastikowa butelka zawieszona nad karmnikiem z małą dziurką w dnie. Zakręcając i odkręcając korek regulujemy tempo wypływu wody. Woda koniecznie musi być regularnie zmieniana, nie można pozwolić na rozwój glonów. Dzięki zamianie karmnika w basen z wodą, sezon obserwacji prowadzonych przez okno naszego ośrodka będzie trwał cały rok.

Fot. 5. Zapewnienie ptakom wody latem przedłuża sezon obserwacji (fot. M. Sławski)
Photo 5. Water supply for birds elongate observation period

Fot. 6. Obserwowanie i pomaganie ptakom kształtuje pozytywny stosunek młodych ludzi do przyrody (fot. D. Anderwald)
Photo. 6. Observation and bird protection in youth create positive attitude to nature

Podsumowanie

Przedstawione poglądy i pomysły nie są niczym nowym. Ochrona ptaków liczy sobie ponad 100 lat i nierozdzielnie łączy się z edukacją. Chyba każdy budował w szkole karmnik lub skrzynkę lęgową. Ptaki stały się głównym przedmiotem programów edukacyjnych (Anderwald et al. 2002) niekiedy stały się jednym z modułów większej całości (Sławski red. 2003). Przykładem programu zbudowanego

wokół problemu zimowego dokarmiania ptaków jest realizowany od 20 lat w Ameryce Północnej projekt „FeederWatch” (Cornell Lab of Ornithology 2007, Internet 2). Oprócz wymiaru edukacyjnego, wyniki zbierane przy okazji dokarmiania ptaków stanowią materiał dla badań naukowych. Z innych podobnych programów wymienimy Christmas Bird Mount – realizowany od 1900 roku w Stanach Zjednoczonych (Internet 3); Big Garden Birdwatch (Internet 4) – realizowany w Wielkiej Brytanii od 29 lat czy Zimowe Liczenie Ptaków w Parkach i Ogrodach w Polsce (Internet 5). Warto skorzystać z doświadczeń tych projektów i aktywnie włączyć ośrodek choćby do Zimowego Liczenia Ptaków w Parkach i Ogrodach.

Nie przegapmy możliwości, jakie daje obserwacja dokarmianych ptaków tylko dlatego, że to „ograny” temat. Pamiętajmy, że nawet wtedy, gdy zajęcia prowadzone w ośrodku dotyczą innych tematów, ptaki krzątające się obok karmnika czy pojnika będą przyciągały wzrok dzieci i stwarzały odpowiednie tło do edukacji przyrodniczej.

Literatura

Anderwald D., Lontkowski J., Rodziewicz A., Wójcik M., Wójcik C. 2002. Ptaki Drapieżne.

Scenariusze zajęć lekcyjnych. Komitet Ochrony Orłów. Olsztyn.

Cornell Lab of Ornithology 2007. Winter Birds Highlights. Focus on citizen science Vol. 3.

Jabłoński B., Kucińska E., Luniak M. 1983. Poradnik ochrony ptaków, Liga Ochrony Przyrody, Warszawa.

Krzyków T. 2006. Fotografowanie przez lunetę - wprowadzenie. Ptaki Polski 2: 28-30 Praca dostępna w Internecie: http://www.ptaki-polski.pl/roczniki.php?rocz=2006&mies=2&sek=1&kate=12&arty=91&PHPSESSID=21115fb130d216c13fc75d8d3785cc11#arty_tek Data dostępu Luty 2008

Kruszewicz A. G. 2005. Pomagamy ptakom. Mulico, Warszawa.

Słowski M. red. 2003. Konkurs dla uczniów gimnazjum. Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej R. 5, z. 1(7).

Szokalski M., Wojtatowicz J. 1989. Ptaki w ogrodzie, PWRiL, Warszawa.

Źródła internetowe:

Internet 1: Zadrozny K. 2002. Poradnik zimowego dokarmiania ptaków. Przemysł.

<http://www.ptakipodkarpacia.com/Pliki/dokarmianie%20Konrad%20Zadorozny.pdf>.

Data dostępu Luty 2008.

Internet 2: <http://www.birds.cornell.edu/pfw/> Data dostępu Luty 2008.

Internet 3: <http://www.audubon.org/bird/cbc/index.html> Data dostępu Luty 2008.

Internet 4: <http://www.rspb.org.uk/birdwatch/index.asp> Data dostępu Luty 2008.

Internet 5:

http://www.otop.org.pl/kat_47_247_264/Zimowe_Liczenie_Ptakow_w_Parkach_i_Ogrodach.html Data dostępu Luty 2008.

Marek Słowski

SGGW w Warszawie

mslawski@poczta.onet.pl